

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CREATION OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN UKRAINE

Крутило О.О., здобувач
Університет сучасних знань
ORCID ID: 0009-0005-6201-1383

Сучасна соціально-економічна і політична ситуація в Україні зумовлює в багатьох випадках необхідність здійснити переоцінку установлених поглядів на окремі чинники, які активно впливають на формування громадянського суспільства. У цьому процесі, з урахуванням воєнного стану в державі, значну роль відведено приватній ініціативі громадян, яка легалізується в установленому законом порядку і набуває організаційно-правової форми громадського об'єднання чи організації. Для фахового розуміння статусного значення громадських формувань на напрямках виконання статутних завдань, насамперед щодо захисту України від російської агресії, допомоги і захисту прав громадян, необхідно володіти знаннями щодо першоджерел виникнення таких утворень, якими на цей час є зареєстровані громадські організації. З цією метою здійснено опрацювання наукових та публіцистичних джерел, яким подається засноване на документальній основі дослідження реального стану справ з приватною громадянською ініціативою в СРСР та УРСР в різні періоди їх існування. Показано, що за понад 70-річний проміжок часу в СРСР не тільки не запроваджено достатнього соціального середовища для розвитку і поширення демократичних принципів, а й усіляко придушувались будь-які прояви інакودумства чи громадська діяльність поза межами комуністичного партійного контролю. Акцентовано увагу на прихованій сутності основоположних документів (законодавчі і підзаконні акти), якими створювалась видимість розбудови демократичного суспільства, а насправді утверджувалась партійна лінія на вихолощення у громадян бажання займатися будь-якою поза політичною діяльністю.

Проаналізований масив інформації забезпечив досягнення достатнього рівня розуміння внутрішньо державних процесів різних часових періодів в Україні, нормативної бази, насамперед конституційних гарантій (Конституція СРСР 1977 року), які, формально дозволяючи приватну індивідуальну ініціативу, підпорядковувати громадські організації партійному керівництву. Подаються авторські оціночні судження щодо реального впливу громадських організацій на ситуацію в суспільстві та вирішення загальнодержавних проблем.

Ключові слова: громадське об'єднання, громадська організація, приватна громадська ініціатива, професійні спілки, товариства.

The current socio-economic and political situation in Ukraine necessitates in many cases the need to reassess established views on certain factors that actively influence the formation of civil society. In this process, taking into account the state of war in the state, a significant role is assigned to the private initiative of citizens, which is legalized in accordance with the procedure established by law and acquires the organizational and legal form of a public association or organization. For a professional understanding of the status significance of public formations in the areas of fulfilling statutory tasks, primarily regarding the protection of Ukraine from Russian aggression, assistance and protection of the rights of citizens, it is necessary to have knowledge about the primary sources of the emergence of such formations, which are currently registered public organizations. For this purpose, the study of scientific and journalistic sources was carried out, to which a document-based study of the real state of affairs with private citizen initiative in the USSR and Ukrainian SSR in different periods of their existence is presented. It is shown that over a period of more than 70 years in the USSR, not only was a sufficient social environment for the development and spread of democratic principles not introduced, but also any manifestations of dissent or public activity outside the limits of communist party control were suppressed in every possible way. Attention is focused on the hidden essence of the fundamental documents (legislative and by-laws), which created the appearance of building a democratic society, but in fact the party line was established to emasculate the desire of citizens to engage in any non-political activity.

The analyzed array of information ensured the achievement of a sufficient level of understanding of internal state processes of different time periods in Ukraine, the regulatory framework, primarily constitutional guarantees (the 1977 USSR Constitution), which, formally allowing private individual initiative, subordinate public organizations to party leadership. The author's evaluative judgments are submitted regarding the real impact of public organizations on the situation in society and the solution of national problems.

Key words: public association, public organization, private public initiative, professional unions, societies.

Постановка проблеми. Українське державотворення переживає надзвичайно складні часи, що несуть загрозу фізичному існуванню держави. Саме з цих причин необхідно проаналізувати і зробити фахові висновки щодо справжньої сутності командно-партійної російсько-комуністичної ідеології з метою недопущення повторення для України цієї страшної сторінки історії. На цей час науковцями не забезпечено достатнього рівня розкриття механізмів придушення громадської ініціативи партійними та правоохоронними органами в Україні в період існування СРСР.

Стан наукового дослідження проблеми. В наукових джерелах та історичних документах мається достатня маса відомостей, якими розкривається справжня сутність радянського режиму щодо придушення суспільної думки і приватної громадянської ініціативи. До дослідження цієї проблематики в різні часові періоди долучалися Бойко О. Д., Верстюк В. Ф., Віхляєв М. Ю., Гарань О.В., Гончаренко О. М., Гуржій О. І., Даниленко В. М., Донченко О. А., Ковтун В. Г., Кудряченко А. І., Левчук К., Мовчан О. М., Рудич Ф. М., Смолій В. А. та ін.

Метою статті є підбір та аналіз окремих наукових публікацій у сфері дослідження шляхів виникнення і нормативно-правового забезпечення діяльності громадських

організацій, критично оцінено відомі наукові підходи до періодизації законотворчої діяльності при формуванні правового поля для реалізації приватної ініціативи.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення і розвитку громадських організацій в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. викликала значний інтерес дослідників, набуваючи характеру багатоступеневого наукового осмислення. Геополітичні зміни на Євразійському континенті упродовж зазначеного періоду сформували особливі історичні умови для обрання векторів розвитку більшістю країн, визначивши новий етап у тисячолітній історії українського державного будівництва. Цим процесом було створено належне нормативно-правове підґрунтя, яке мало в основі досвід, здобутий у різні історичні періоди. Найбільш наближеним до теми цієї статті розглядаємо період на межі розпаду СРСР та становлення України після проголошення незалежності, упродовж якого відбулися процеси трансформації суспільних відносин у напрямках демократичних перетворень.

Історичні джерела свідчать про відсутність справжнього демократичного змісту в діяльності громадських організацій в Радянському Союзі. О. М. Мовчан у цьому зв'язку зазначає: основними типами громадських то-

варистів і об'єднань, що діяли в УСРР, були: професійні спілки, кооперативи, організації молоді, жінок, добровільні товариства і союзи... Оскільки розвиток громадянських інституцій в Україні обмежувався інтересами загально-союзного державного центру, діяльність тих національних суспільних структур громад. характеру, які могли сприяти розвитку української національної державності, була припинена [1].

Громадські об'єднання у теперішньому розумінні їх статусу беруть початок 1988 - 1989 роках. Це зумовлено тими причинами, що в СРСР набували широкого розмаху критиканські кампанії (наприклад, телевізійна програма «Перебудова»), в ході яких на перший план виходили «народні обвинувачі», які з позицій розвінчання недолугості адміністративно-командної системи держави доносили до широкого кола глядачів тогочасні суспільно-економічні проблеми. Будучи незалежними від комуністично-партійного впливу, вони згуртовували на неформальній основі навколо себе однодумців. Водночас потрібно вказати, що статтею 6 Конституції СРСР було введено фактичну заборону на будь-який прояв інакомислення, оскільки «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові» [2].

Головним предметом наукових пошуків було зародження, становлення та діяльність принципово нових об'єднань громадян – непідконтрольних компартійному апарату, що стали відомі широкому загалу як неформальні організації. За радянських часів об'єднання громадян не могло бути легалізоване у якості громадської організації без відповідного рішення компартійних органів. Можна стверджувати, що в такий спосіб відбувалося виявлення відкритої непокори тоталітарному режиму, чому активно сприяли чутки про неминучий розпад СРСР.

З вищенаведеного можна зробити висновки про те, що в УСРР як і в СРСР, не існувало законодавства, яке би регулювало участь громадян в управлінні країною. Перебуваючи формально в межах чинної конституції СРСР, керуючись положеннями модифікованої у березні 1990 року статті 6 Конституції СРСР, відповідно якої Комуністична партія Радянського Союзу, інші політичні партії, а також профспілкові, молодіжні, інші громадські організації і масові рухи через своїх представників, обраних до рад народних депутатів, і в інших формах беруть участь у виробленні політики Радянської держави, в управлінні державними і громадськими справами [2], громадські організації все ж таки не вийшли з-під партійного контролю і залишалися інструментом в руках тоталітарного режиму.

У відповідь на такі політичні рішення-заборони суспільство пішло шляхом створення неформальних організацій, що виникали і набували поширення в Україні у 1985 – 1990 роках поза компартійним впливом. Це мало місце у той час, коли, не дивлячись на те, що нормативно визначеного правового поля щодо діяльності громадських утворень не було аж до скасування восени 1990 року статті 6 Конституції СРСР та дозвільних процедур, пов'язаних з реєстрацією громадських формувань. О. А. Донченко у цьому зв'язку зазначає, що перші спроби здійснити аналіз нового суспільного явища – неформальних організацій – мали здебільшого публіцистично-описовий характер. При цьому темпи суспільно-політичних трансформацій у республіці випереджали історіографічну новизну досліджень, які зосереджувалися переважно на неформальних об'єднаннях молоді [3].

На думку М. Ю. Віхляєва, характерною особливістю радянського періоду слід відзначити надзвичайно широке деталізоване адміністративно-правове регулювання діяльності громадських об'єднань СРСР. Аналіз наукових праць радянських вчених-адміністративістів, присвячених державному регулюванню діяльності громадських органі-

зацій, свідчить, що значна увага приділялася традиційним питанням розгляду громадських об'єднань як об'єкт державного регулюючого впливу: питанням державної реєстрації громадських організацій, державної регламентації правового статусу громадських організацій, державного контролю та припинення їхньої діяльності, а також питанням, пов'язаним з повноваженнями державних органів щодо безпосереднього керівництва діяльністю громадських об'єднань [4, с. 117].

Задовольняючи суспільний запит на реальну участь у процесах державного будівництва, орієнтовно з 1987 року «розпочинається процес утворення організацій суспільно-політичного, національно-культурного, екологічного спрямування, зокрема громадсько-політичних клубів» [5, с. 22].

Новий етап в історії функціонування громадських організацій розпочався після проголошення Україною незалежності. Практичні рішення, пов'язані з формуванням і розбудовою українського громадського руху, приймалися з перспективою подальшої інтеграції до законодавства Європейського Союзу. Проблемні питання, що супроводжували ці процеси, стали об'єктом наукового аналізу на національному та міжнародному рівнях. По актуальності піднятої тематики засвідчують численні публікації у фахових виданнях історико-гуманітарного, юридично-правового та соціально-економічного характеру. У такому разі можна вести розмову про започаткування новітнього етапу у підходах до розуміння української історії в частині визначення місця і ролі у цих процесах громадських формувань.

Інструментом для з'ясування сутності і змісту нових підходів до історико-правової оцінки суспільно-політичних перетворень у нашій державі вбачається здійснення наукового дослідження процесів становлення та розвитку моделі українського громадського руху, яка відповідає демократичним принципам національного державотворення. Такі підходи надають можливість проаналізувати діалектичний зв'язок історичної і правової науки на напрямках дослідження внутрішньо суспільних процесів, що проявляються у недержавній приватній ініціативі окремих громадян з подальшою легалізацією і об'єднанням з однодумцями у формалізовану організаційно-правову форму – громадську організацію. Водночас методологічний інструментарій, обраний до аналізу вітчизняного законодавства, що регулює сферу діяльності громадських об'єднань, забезпечить неупереджене дослідження концептуальних засад його здійснення, сприятиме з'ясуванню особливостей впливу на формування громадського суспільства.

Історіографічний аналіз проблеми здійснюємо з використанням дослідницьких інструментів наукового пошуку, заручившись проблемно-хронологічним і країнознавчим підходами. Саме завдяки такому підходу забезпечується нарощування історичних знань з конкретно-історичної проблеми теми дослідження і сприятиме порівняльно-правовому аналізу різних наукових поглядів попередників, що досліджували цей суспільний феномен.

Українські дослідники присвятили значну кількість наукового доробку як окремим галузям співробітництва, так і працям загальної тематики. Чільне місце в українській історіографії щодо історико-правового змісту формування сфери громадської діяльності займають праці узагальнюючого характеру. До наукових здобутків, які фахово висвітлюють історико-правове підґрунтя процесів становлення громадського руху в Україні, причислюємо, але не виключно, колективні монографії та навчальні посібники А. Кудряченка «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього» [6], Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» [7], В. Смоля «Історія України: нове бачення» [8], О. Гончаренка «Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку» [9] та ін.

У дослідження процесів формування громадських організацій демократичного спрямування вагомий вклад внесено О. Гаранем [10]. Науковець проаналізував політичну основу створення політичної сили - Народного Руху України (НРУ) в контексті соціально-політичних перетворень, що мали місце у другій половині 80-х років ХХ ст., а також виступив з оцінкою вкладу у формування демократичного громадянського суспільства таких громадських об'єднань, як Товариство української мови ім. Тараса Шевченка та ін. До дослідження цієї тематики долучився історик В. Ковтун, який охарактеризував процес перетворення НРУ із загальносуспільного об'єднання, що виборювало суверенітет та державну незалежність України, у політичну партію [11].

Поточним узагальненням до вищенаведеного можуть слугувати результати дослідження О. Бойка, який зазначає, що в Україні у другій половині 80-х років ХХ ст. класичної формули розвитку національних рухів, відповідно до якої на перших двох етапах відбувається повернення історичної пам'яті та відродження мови народу, а на третьому з'являються політичні організації, що провадять боротьбу за національне визволення [12, с. 50].

З огляду на зазначене вище, звертаємося до наукового доробку К. Левчука, в якому представлено періодизацію виникнення та функціонування громадських об'єднань в Україні у 1985 – 1996 роках. На думку науковця, загальний процес дослідження громадських рухів можна умовно поділити на два етапи:

– перший – 1989 – 1991 роки. У цей період інтерес науковців скеровувався на дослідження «молодіжних неформальних організацій та на висвітленні цілей та завдань нових політизованих громадських об'єднань. Тогочасні наукові розвідки відзначалися публіцистичністю, описовістю, фрагментарністю, слабкістю джерельної бази та політичною загостреністю;

– другий – 1991 – початок ХХІ ст. Дослідники, використовуючи матеріали стаціонарних та поточних архівів, висвітлювали політичні аспекти діяльності громадських організацій, їх участь у національно-демократичних перетвореннях, боротьбі за суверенітет та незалежність України. З'являються перші дослідження, присвячені об'єднанням громадян за видами та напрямками їх діяльності [5, с. 26].

З огляду на сказане вище можна дійти наступних **висновків**, а саме: по-перше – в умовах тоталітарної держави не допускається жодний прояв інакомислення, який суперечить усталеній партійній лінії; по-друге – формальний дозвіл на виявлення приватної ініціативи та формування навколо своїх ідей однодумців в умовах тоталітарної держави та адміністративно-командних методів управління набував декларативного змісту, у той час як правоохоронними органами здійснювалися системні заходи для придушення участі народу у процесах державотворення; по-третє – лише за умов справжнього демократичного спрямування може відбуватися реальне залучення найширших верств населення до процесів державного будівництва на основі їх об'єднання у формалізовані структури з чітко визначеними програмними цілями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мовчан О. М. Громадські товариства і об'єднання УРСР. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Gromadski_tovarystva_URSR.
2. Конституція СРСР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19881201#Text>.
3. Донченко О. А. Молодь: джерела нігілізму і соціальної апатії. Філософська і соціологічна думка. № 9. 1989. С. 13–21.
4. Віхляев М. Ю. Історіографія дослідження громадських об'єднань як суб'єктів адміністративного права в радянський період. Часопис Київського університету права № 1. Київ, 2013. С. 115–118.
5. Левчук К. Створення та діяльність громадських організацій України (1985 – 1996 рр.): історіографія проблеми. Етнічна історія народів Європи. № 36. 2011. С. 22–28.
6. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. Керівник авторського колективу і наук. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченко. Київ, 2009. 544 с.
7. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [Кол. моногр.]. За ред. Ф. М. Рудича. Київ, 2002. 488 с.
8. Історія України: Нове бачення: Навч. посіб. під ред. В. А. Смолія. Авт.: В. Ф. Верстюк, О. І. Гуржій, В. М. Даниленко та ін. Вид. 2-е, доп. й перероб. Київ, 2000. 464 с.
9. Гончаренко О. М. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. Київ, 1999. 384 с.
10. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ, 1993. 200 с.
11. Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України. Київ, 1995. 382 с.
12. Бойко О. Д. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови. Людина і політика, 2001. № 1. С. 44–57.